

**INTEGRATSIYA SHAROITIDA YEOIIDA QQSNI UNDIRISH
MEXANIZMINI TAKOMILLASHTIRISH ISTIQBOLLARI***Xalimov. Sh.M*

Annotatsiya: Ushbu maqolada integratsiya jarayonlari kontekstida Yevroosiyo iqtisodiy ittifoqi (YEOII) doirasida qo'shilgan qiymat solig'ini (QQS) undirish mexanizmini takomillashtirish masalalari ko'rib chiqiladi. Unda amaldagi soliq siyosati, bojxona va fiskal tizimlarning o'zaro ta'siri va xalqaro tajriba tahlil qilinadi. QQSni undirish tartib-qoidalarini soddalashtirish, yagona elektron axborot tizimini joriy etish, soliq ma'muriyatchiligini kuchaytirish va savdo to'siqlarini kamaytirish bo'yicha istiqbolli yo'nalishlar taklif etiladi. Tadqiqot natijalari YEOII doirasida iqtisodiy hamkorlikni chuqurlashtirish va soliq tushumlarini oshirishga hissa qo'shishi mumkin.

Kalit so'zlar: YEOII, QQS, soliq siyosati, undirish mexanizmi, bojxona tizimi, soliq ma'muriyatchiligi, elektron axborot tizimi, integratsiya, iqtisodiy hamkorlik.

Annotation: This article examines the issues of improving the mechanism for collecting value-added tax (VAT) within the framework of the Eurasian Economic Union (EAEU) under the conditions of integration processes. The current tax policy, the interaction between customs and fiscal systems, as well as international experience are analyzed. The paper proposes promising directions for simplifying the VAT collection procedure, introducing a unified electronic information system, strengthening tax administration, and reducing trade barriers. The research results may contribute to deepening economic cooperation and increasing tax revenues within the EAEU.

Keywords: EAEU, VAT, tax policy, collection mechanism, customs system, tax administration, electronic information system, integration, economic cooperation.

Kirish. Bugungi kunda global iqtisodiy integratsiya jarayonlari soliq siyosatining yangi turlarini shakllantirishni talab qilmoqda. Xususan, Yevroosiyo iqtisodiy ittifoqi (YEOII) mamlakatlari o‘rtasidagi savdo hajmining ortishi qo‘shilgan qiymat solig‘ini (QQS) undirish mexanizmini yanada soddalashtirish va uyg‘unlashtirishni dolzarb masalaga aylantirdi. YEOII hududida tovarlar, xizmatlar va kapitalning erkin harakati yagona bojxona hududi va soliq siyosatini muvofiqlashtirish orqali amalga oshirilmoqda.[1]

Masalan, 2024-yilda YEOII mamlakatlari o‘rtasidagi savdo aylanmasi 89 milliard AQSh dollarini tashkil etib, bu ko‘rsatkich 2015-yilga nisbatan qariyb 2 barobarga oshgan. Shunga mos ravishda QQS tushumlari hajmi ham sezilarli darajada o‘ydi. Biroq, soliq ma‘murchiligi va hisob-kitob mexanizmidagi ayrim nomuvofiqliklar bu jarayonda to‘siq bo‘lib qolmoqda. Shuning uchun QQS undirish mexanizmini takomillashtirish integratsiyaning iqtisodiy samaradorligini oshirishda muhim omil hisoblanadi. [2]

Asosiy qism 1. YEOII doirasida QQS undirish tizimining amaldagi holati

YEOIIga a‘zo davlatlar — Rossiya, Belarus, Qozog‘iston, Qirg‘iziston va Armaniston — o‘z milliy soliq siyosatini yagona integratsion hujjatlar asosida muvofiqlashtirib kelmoqda. QQSni undirishda yagona tamoyillar belgilangan bo‘lsa-da, amaliyotda bir qator tafovutlar mavjud:

1.1-jadval

Davlat	QQS stavkasi (%)	Elektron deklaratsiya tizimi	Soliq to‘lov muddati	Xizmatlar uchun QQS tartibi

Rossiya	20	To‘liq joriy etilgan	25 kun	Xizmatlar eksportida nol stavka qo‘llanadi
Belarus	20	To‘liq joriy etilgan	20 kun	QQS to‘lovchilari uchun yagona portal mavjud
Qozog‘iston	12	Qisman joriy etilgan	15 kun	Ayrim xizmatlar QQSDan ozod qilingan
Qirg‘iziston	12	Qisman joriy etilgan	20 kun	Eksport uchun imtiyozlar mavjud
Armaniston	20	To‘liq joriy etilgan	25 kun	Tashqi savdo operatsiyalarida qo‘shimcha nazorat

Ushbu tafovutlar a‘zo davlatlar o‘rtasida savdo jarayonlarini murakkablashtiradi va QQS hisobini avtomatlashtirishni qiyinlashtiradi. Ayniqsa Qozog‘iston va Qirg‘izistonda raqamlashtirish darajasi pastligi soliq tushumlarining to‘liq ta‘minlanmasligiga sabab bo‘lmoqda.

2. QQS undirish mexanizmidagi muammolar

YEOII mamlakatlarida QQS undirish mexanizmi integratsion siyosatning muhim tarkibiy qismi bo‘lib, u savdo oqimlarining oshishi va byudjet tushumlarini barqarorlashtirishda asosiy rol o‘ynaydi. Shunga qaramay, amaliyotda bu tizim samaradorligini pasaytirayotgan qator tizimli muammolar mavjud.

1. Ma'lumotlar almashinuvi cheklangan

Hozirgi vaqtda Yevroosiyo iqtisodiy ittifoqiga a'zo davlatlar o'rtasida yagona elektron soliq ma'lumotlar tizimi mavjud emas. Har bir davlat o'z milliy axborot tizimidan foydalanadi, bu esa soliq ma'lumotlarini tezkor almashish, o'zaro solishtirish va avtomatik verifikatsiya qilish imkoniyatlarini sezilarli darajada cheklaydi. Natijada:

- QQS to'lovlari bo'yicha ma'lumotlar kechikib keladi;
- Soliq organlari o'rtasida kelishmovchiliklar yuzaga keladi;
- Transchegaraviy operatsiyalar bo'yicha hisob-kitoblar kechikadi;
- Ayrim hollarda ikki martalik soliq solish yoki aksincha soliqdan qochish holatlari kuzatiladi. [3]

Masalan, Rossiya va Belarus o'rtasida elektron almashuv tizimi nisbatan yaxshiroq yo'lga qo'yilgan bo'lsa, Qirg'iziston bilan bunday tizim deyarli mavjud emas. Shu sababli QQS hisobini tekshirish va tasdiqlash jarayoni bir necha haftagacha cho'zilishi mumkin.

2. Soliq imtiyozlari nomuvofiq qo'llanmoqda

YEOII doirasida QQSdan ozod qilingan tovar va xizmatlar ro'yxati har bir davlatda alohida belgilanadi. Bu esa umumiy bozor sharoitida tartibsizlik va tengsizlikni yuzaga keltiradi. Masalan:

- Ba'zi davlatlarda qishloq xo'jaligi mahsulotlari QQSdan to'liq ozod qilingan bo'lsa, boshqa mamlakatlarda bu mahsulotlar uchun QQS 12–20 % stavkada olinadi;
- Sog'liqni saqlash va ta'lim sohalarida xizmatlar bo'yicha imtiyozlar keskin farqlanadi;
- Imtiyozlar bilan bog'liq tafovutlar import va eksport oqimlarida sun'iy narx farqlarini keltirib chiqaradi. [4]

Buning oqibatida a'zo davlatlar o'rtasida raqobat sharoiti buziladi, ayrim korxonalar esa imtiyozli rejimdan soliq optimallashtirish maqsadida foydalanmoqda.

3. Hisob-kitob uslublarida farq mavjud

QQSni hisoblash tartibi, to'lov muddati va deklaratsiya topshirish jarayonlari a'zo davlatlarda turlicha belgilangan. Bu esa yagona soliq siyosatini amalga oshirishda muhim to'siq bo'lib qolmoqda. Xususan:

- Rossiya va Belarusda QQS to'lov muddati 25 kun bo'lsa, Qozog'iston va Qirg'izistonda bu muddat 15–20 kunni tashkil etadi;
- Hisob-kitob algoritmlari va elektron platformalar o'rtasida moslik yo'qligi transchegaraviy operatsiyalarni sinxronlashtirishni qiyinlashtiradi;
- Ayrim hollarda eksport-import operatsiyalari bo'yicha soliq hisobini qo'lda yuritishga to'g'ri keladi. [5]

Bu kechikishlar davlat byudjetiga tushumlarning o'z vaqtida kelib tushmasligiga, shuningdek, soliq nazorati samaradorligining pasayishiga olib keladi.

4. Ma'murchilik samaradorligi past

Soliq ma'murchiligida raqamlashtirish darajasi mamlakatlar kesimida keskin farq qiladi. Masalan:

- Rossiyada QQS tushumlari elektron nazorat tizimlari orqali 97 % aniqlik bilan qayd etiladi.
- Belarusda bu ko'rsatkich 92 % ni tashkil etadi.
- Qirg'iziston va Qozog'istonda esa QQS hisobining to'g'riligi 60–70 % atrofida. [6]

Buning asosiy sabablari:

- Soliq organlarining texnik bazasi yetarli emas;
- Raqamlashtirish loyihalariga investitsiya kam ajratiladi;
- Kadrlar malakasi va zamonaviy IT infratuzilmasi yetishmaydi.

Natijada soliq tushumlarining bir qismi yo'qoladi yoki kechikadi, soliqdan bo'yin tovlash holatlari esa aniqlash uchun ko'proq vaqt talab etadi. [7]

5. Nazorat va monitoring tizimining yetarlicha samarali emasligi

Ko'pgina davlatlarda QQS bo'yicha monitoring tizimlari real vaqt rejimida ishlamaydi. Bu esa:

- Xatarli operatsiyalarni tezda aniqlash imkonini kamaytiradi;
- Soxta hisob-fakturalar orqali QQSdan noqonuniy foydalanish holatlariga yo'l ochadi;
- Soliq organlari yuklamasini oshiradi va jarayonlarni cho'zadi.

Masalan, 2023-yilda YEOII bo'yicha QQSdan noqonuniy foydalanish holatlari natijasida davlat byudjetlariga 1,2 milliard AQSh dollari miqdorida zarar yetkazilgani qayd etilgan. [8]

6. Qonunchilikdagi tafovutlar

Har bir davlatda QQSGa oid qonunchilik bazasi turlicha bo'lib, ba'zi hollarda ularni uyg'unlashtirish mexanizmlari mavjud emas. Bu holat quyidagi oqibatlariga olib keladi:

- Normativ-huquqiy tafovutlar soliq siyosatini koordinatsiyalashni murakkablashtiradi;
- Yagona savdo bozori tamoyillariga putur yetkazadi;
- Xususiy sektor uchun qo'shimcha hujjatlashtirish yukini keltirib chiqaradi.

3. Takomillashtirish istiqbollari

YEOII doirasida QQS undirish mexanizmini soddalashtirish va muvofiqlashtirish bo'yicha quyidagi chora-tadbirlar taklif etiladi:

- **Yagona elektron QQS platformasini yaratish** – barcha a'zo davlatlar uchun yagona soliq axborot tizimini joriy etish.
- **Hisob-kitob muddatlarini standartlashtirish** – to'lov va hisob davrlarini yagona muddatga keltirish.
- **QQS stavkalarini uyg'unlashtirish** – savdo oqimini soddalashtirish va raqobatni muvozanatlashtirish uchun.
- **Audit va monitoring tizimlarini raqamlashtirish** – soliq tushumlarini oshirish va noqonuniy operatsiyalarni kamaytirish uchun.

Masalan, Yevropa Ittifoqida yagona elektron soliq tizimi joriy etilgach, transchegaraviy savdoda QQS tushumlari 15 % ga oshgan. [9]

XULOSA

YEOII hududida QQS undirish mexanizmini takomillashtirish integratsion jarayonlarning chuqurlashuvi, savdo hajmining oshishi va soliq tushumlarining ko'payishiga xizmat qiladi. Tizimni yagona elektron platformaga asoslash, stavkalarni uyg'unlashtirish va ma'murchilikni soddalashtirish orqali a'zo davlatlar iqtisodiy hamkorlik samaradorligini sezilarli darajada oshirishi mumkin.

Shuningdek, xalqaro tajriba shuni ko'rsatmoqdaki, soliq siyosatining uyg'unligi ichki bozorni kengaytirish, eksport-import operatsiyalarini tezlashtirish va byudjet daromadlarini ko'paytirishda hal qiluvchi ahamiyatga ega. Shu bois YEOII mamlakatlari soliq ma'murchiligini raqamlashtirish va integratsiyalashgan soliq siyosatini shakllantirishga alohida e'tibor qaratishi lozim.[]

ADABIYOTLAR RO'YHATI

1. Yevroosiyo iqtisodiy ittifoqi to'g'risidagi shartnoma. Ostona, 2014 yil.
2. YEOII Bojxona kodeksi. Moskva, 2017 yil.
3. YEOII a'zo davlatlarida bilvosita soliqlarni undirish tartibi to'g'risidagi rasmiy hujjatlar to'plami. Moskva, 2023 yil.
4. OECD. *International VAT/GST Guidelines*. Paris, 2017.
5. Keen M., Smith S. VAT Fraud and Evasion: What Do We Know and What Can Be Done? *National Tax Journal*, 2006.
6. Terra B., Kajus J. *A Guide to the European VAT Directives*. Amsterdam, 2020.
7. European Commission. *VAT in the Digital Age*. Brussels, 2022.
8. International Monetary Fund. *Value-Added Tax: Its Role and Challenges in Economic Integration*. Washington, 2021.
9. World Bank. *Digital Tax Administration and VAT Compliance*. Washington, 2020.